

HAMİT BOZARSLAN
Ortađođu: Bir Şiddet Tarihi

HAMİT BOZARSLAN 1958 Lice doğumlu. Tarihçi, siyaset bilimci ve Kürt sorunu başta olmak üzere Ortadoğu uzmanı. Eserleri: *Histoire de la Turquie contemporaine* (La Découverte, 2004-2007), Hosham Dawod'la birlikte *La Société irakienne: Communautés, pouvoirs et violences* (Karthala, 2003), *La question kurde: États et minorités au Moyen-Orient* (Presses de Sciences-Po, 1997), *Le problème kurde* (La Documentation française, 1993), *Türkiye'nin Modern Tarihi* (Avesta Yayınları, 2008).

Une histoire de la violence au Moyen-Orient
De la fin de l'Empire ottoman à Al-Qaida

© 2008 Éditions La Découverte

İletişim Yayınları 1515 • Araştırma-İnceleme Dizisi 252

ISBN-13: 978-975-05-0805-9

© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2010, İstanbul

EDITÖR Can Belge

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ekrem Buğra Büte

DIZIN Oktay Orhun

BASKI ve CILT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloglu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HAMİT BOZARSLAN

Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi

Osmanlı İmparatorluğu'nun
Sonundan El-Kaide'ye

*Une histoire de la violence au Moyen-Orient
De la fin de l'Empire ottoman à Al-Qaida*

ÇEVİREN *Ali Berktaş*

i l e t i Ő i m

Yüreklerdirmeleri ve/veya yorumlarıyla
bu kitabın yazılmasını mümkün kılan
Cristina Cramerotti, Franoi Gèze,
Hugues Jallon ve Christophe Prochasson'a
teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÇEVİRİYE ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ	15

I

DEVLETLER, MİLLİYETÇİLİKLER VE DEVİRİMCİ KARŞI ÇIKIŞLAR (1906-1979)

1	DEVİRİMCİ İMGELEMLER VE MEŞRUIYETLER	29
	Devlette cebri yürüyle reform yapmak.....	30
	Milliyetçilik, İslamlaştırma ve katliam yoluyla türdeşleştirme.....	34
	İran'da devrimci tutkular.....	36
	Osmanlı İmparatorluğu ve "Doğu'nun Fransız Devrimi".....	41
2	CİHAN HARBİ, OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DAĞILMASI VE MANDA REJİMLERİ	47
	Osmanlı harbi ve Ermeni soykırımı.....	47
	Birer zor rejimi olarak manda idareleri.....	51
	Irak: Aşiretler, şehirler ve şiddet.....	55
	Suriye ve Mısır'da isyanlar.....	60
	Filistin isyanları.....	64
	Arap milliyetçiliği ve radikal sağ.....	66
	İran ve Türkiye'de otoriter rejimler.....	69

3	“NEKBET”TEN “DEVİRİMCİ REJİMLER”E	75
	“Yeniden doğuş” ve “savaş”:	
	Arap milliyetçiliğinin radikalleşmesi.....	76
	Filistin 1948: Felç olmuş ve	
	sürekli karşı çıkılan Arap iktidarları.....	80
	Arap dünyasında “burjuva demokrasisi”nin sonu.....	84
	İhvan ve Zabitan: Mısır Devrimi'nin aktörleri.....	86
	Suriye: Darbelerden tek şef rejimine.....	92
	Vatbah ve Irak'ta intifada.....	95
	Radikal bir kopuş olarak darbe.....	99
	“Dünün ezileninden bugünün ezenine”.....	103
	Milliyetçi unanimizm ve	
	teritoryal devletlerde kök salma.....	105
4	SOĞUK SAVAŞIN BAŞLANGICINDAN	
	ALTI GÜN SAVAŞINA: KOLEKTİF İMGELEMLERİN	
	RADİKALLEŞMESİ	113
	Amerikan yanlısı otoriter iktidarlar.....	113
	İran'da otoriter restorasyon.....	114
	Nekse/Nüks.....	118
	Filistin radikalizmi.....	121
	Sol radikalizm ve şiddet olaylarına giriş.....	123
	Ortadoğu'da radikal sol.....	126

II

BÖLGESEL SAVAŞLAR, DEVİRİMCİ İSLAMCILIK VE BASKI (1979-1991)

5	BİR KOPUŞMANIN ADI: SEYYİD KUTB	133
	“Yeşil kuşak” yanlısımaları.....	134
	Hasan el-Benna'dan Seyyid Kutb'a.....	136
	Kutb, şehit.....	138
6	1979: BÜYÜK SARSINTI	143
	İran Devrimi.....	144
	Mekke veya yeni “Kardeşler”in ayaklanması.....	154
	Camp David antlaşmaları ve Afganistan'ın işgali:	
	Milliyetçi ve enternasyonalist sol hareketlerin “ihaneti”... 156	

7	1980 SAVAŞLARI: ŞEHİT, MÜCAHİT VE MİLİS	163
	İran-İrak Savaşı.....	163
	Afgan cihadı ve mücahitlerin öne çıkışı.....	167
	1958-1975: Lübnan krizi.....	170
	Şehit ve milis.....	178
8	1980'Lİ YILLARDA DEVRİMCI İSLAMCILIĞIN GÜCÜ VE SINIRLARI	183
	Sedat'ın öldürülmesinden Hama'nın yıkılışına.....	183
	İslamcılık: yeni "hegemonik mana cümlesi" ve bölünme.....	188
	Kentleşme: Rejimler için yeni tehdit.....	191
	İslamcı karşı çıkışın profili.....	195
9	AZINLIK VE MEZHEP SORUNLARI	201
	Alevilerin, Alavilerin ve Şiiilerin katettikleri güzergâhlar.....	201
	İntifada döneminde Filistin.....	207
	İrak'ta Enfal ve İran ve Türkiye'nin Kürt bölgelerinde gelişmeler.....	211

III

İSLAM TOPRAĞINDAKİ CİHAHLARDAN 2000'Lİ YILLARIN SAVAŞLARINA

10	KÖRFEZ SAVAŞI VE CEZAYİR İLE MİSİR'DAKİ İSLAMCI GERİLLALAR	221
	Otoriter rejimlerin kalıcılığı ve 1990'lı yılların uluslararası çerçevesi.....	222
	Cezayir ve Mısır'da iç savaş ve gerilla.....	227
	Cezayir ve Mısır'da devletin baskısı.....	234
	Savaş kaynakları, kuşaklar hadisesi ve toplumsal denetim.....	237
	İç şiddet ve sivillere karşı şiddet.....	241
	İslamcılarının baskı sonucunda radikalleşmesi.....	247
	"Bin yıllık zorbalık...".....	250
11	YENİ İKTİDAR MÜHENDİSLİKLERİ: İRAK, TÜRKİYE, İRAN	255
	Meşruiyetini yitirerek hayatta kalmak.....	256
	Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'taki ayaklanmalar.....	258

Çetelerin pençesindeki Türkiye	262
İran'da olanaksız Thermidor	264
12 KÜRDİSTAN VE FİLİSTİN'DE KENDİNİ KURBAN ETME ŞİDDETİ (1990-2000).....	267
Kolonizasyondan ayaklanmaya.....	270
Şehitler: Bağlılık, zaman ve beden.....	274
Filistin örgütleri ve intihar saldırıları.....	280
13 SİYASAL İSLAM'IN GERİLEMESİ Mİ, MUHALİF UÇ BÖLGELERİN ÖNE ÇIKMASI MI?.....	287
Şiddetten çıkış ve yeni İslamcılık biçimleri.....	288
Uç bölgelerin (marjların) radikalleşmesi.....	292
Yeni şiddet biçimleri.....	296
14 EL-KAİDE VEYA YENİ RADİKALİZMLERİN KÜMELENMESİ.....	299
“Aslan Yelesi”	300
Akılcılık ve eskatolojik ufuk	303
Kendini kurban etme değerbilimi ve dünyadan milenyumcu çıkış	307
Silahlı muhalif olmak	310
1990'lı yılların hicreti.....	317
11 Eylül'den sonra.....	321
15 2000'Lİ YILLARIN SAVAŞLARI.....	325
Dört savaş.....	327
Toplumların kırılma anlaşıması ve karşı-güç istekleri.....	335
Savaş ve bilgi.....	338
SONUÇ.....	343
KRONOLOJİ.....	351
KISA BİYOGRAFİLER.....	363
KISALTMALAR VE ÖRGÜTLER.....	373
ORTADOĞU'YA AİT TERİMLER VE KAVRAMLAR.....	377
SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA.....	379
DİZİN.....	385

TÜRKÇE ÇEVİRİYE ÖNSÖZ

Her kitabın zamanda ve mekânda uzaklara giden karmaşık bir şeceresi bulunur. Okuyucunun elindeki çalışma da bu kurala bir istisna oluşturmamaktadır. Şiddet konusuna uzun yıllardır duyduğum ilginin temelinde, her şeyden önce, Türkiye'nin 1970'lerde ve daha sonraki on yıllarda ürettiği ve yaşadığı zor ve şiddet olgusu bulunmaktadır.¹ Bir "58"li olarak 12 Mart Beyaz Terörü'nü ve 1970'lerdeki şiddet döneminin ilk yıllarını doğrudan izleyebildim. Daha sonraki yıllarda, Şerif Mardin'in, Semih Vaner'in ve Doğu Ergil'in bu konudaki çalışmalarını defalarca okudum.² Avrupa'da, bu nesilden gelen diğerleri gibi, benim de

1 Kitapta başka çalışmalarımda ele aldığım Türkiye'deki şiddet olgusuna tabiatıyla az bir yer verebildim. Bu konudaki makalelerim için, bkz. "Structures de pouvoir, coercion et violence en Turquie républicaine", S. Vaner (ed.), *La Turquie* içinde, Paris, Fayard, 2005, s. 225-249; "Vocabulaire politique de la violence: l'exemple jeune turc", H.-L. Kieser (ed.), *Aspects of the Political Language in Turkey '19th-20th Centuries* içinde, İstanbul, The Isis Press, 2002, s. 91-104; "Radicalisme, violences et intégration politique en Turquie", *Mésogeios*, sayı 15, 2002, s. 1-19; "Le phénomène milicien: une composante de la violence politique en Turquie des années 70", *Turcica*, sayı 31, 1999, s. 185-244; "Chaos ou mutation sociales: Notes sur la crise turque des années 70", *Cultures et Conflits*, sayı 25, 1997, s. 79-98.

2 Şerif Mardin, "Türkiye'de Gençlik ve Şiddet", S. Mardin, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4* içinde, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 251-290; Semih Vaner, "Violence politique et terrorisme en Turquie", *Esprit*, oct-nov. 1984,

uzun yıllarım Türkiye'nin krizler ve şiddetle belirlenmiş başdöndürücü siyasi kronolojisini uzaktan ama yakinen takip etmeye çalışmakla geçti. Konuya ilgimin ikinci nedeni olarak, kişisel hayat hikâyelerimden dolayı uzun yıllardır yakından izlediğim Ortadoğu'daki Kürt sahasına göndermede bulunmam gerekiyor. Kürt meselesinde devlet zoru ve Kürt hareketlerinin 20. yüzyıl boyunca şiddete dayalı bir direniş siyasetine başvurması, zihnimde çoğu hâlâ bir muamma olarak kalan onlarca soru yarattı³. Son olarak da, Paris'teki son derece geç yaşta başlamış talebelik yıllarıma atıfta bulunmam ve dolayısıyla bu önsöze üçüncü –ve son- şahsi bir not düşmem gerekli. 1986'da Paris Siyasal Bilgiler Enstitüsü'ne Profesör Rémy Leveau'nun danışmanlığında "Arap Dünyası Yüksek Lisans Programı"na yazıldığımda, Ortadoğu en tatsız dönemlerinden, en karanlık subjektivite rejimlerinden birini yaşamaktaydı. Irak-İran Savaşı yüz binlerce insanın heba olduğu kısır bir trajedi olarak hepimizi büyük bir kötümserliğe itmekteydi. Hocalarımız, bize Afganistan Savaşı'nın Ortadoğu'nun yeniden yapılanmasında ciddi bir rol oynadığını izah ediyorlardı; ama "Doğu"dan ışık değil ancak umutsuzluk geliyordu. Son olarak da, Lübnan İç Savaşı tam anlamıyla bir intihar boyutunu almaktaydı. "Geleceğin genç araştırmacılarını" manen korumayı dileyen hocalarımız, bizi, bu savaş döneminde Hizbullah tarafından kaçırılan,

d. 79-104; Doğu Ergil, *Türkiye'de Terör ve Şiddet*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1980.

- 3 Bu konudaki çalışmalarım için bkz. "Kurdish Revolutionary Movements" J. de Fronzo, *Revolutionary Movements in World History. From 1750 to the Present* içinde, ABC Clío, Santa Barbara, 2006, cilt 2, s. 519-528; "Temps, espoir et violence" A. Mohammed Aref ve J. Schmitz (der.) *Les figures d'islam après le 11 septembre* içinde, Paris, Karthala, 2006, s. 71-90; "Why the armed struggle? Understanding the violence Kurdistan of Turkey", G. Gürbey et F. Ibrahim (ed.). *The Kurdish Conflict in Turkey. Obstacles and Chances for Peace and Democracy* içinde, New York, Saint Martin Press, 2000, s. 17-30; "Mobilisation politique dans l'espace urbain kurde: quelques pistes de recherche", *The Journal of Kurdish Studies*, sayı 3, 2000, s. 41-50; "Coercition et violence au Kurdistan", H.-L. Keiser (der.), *Kurdistan und Europa. Einblicke in die kurdische Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts* içinde, Zürich, 1997, Chronos Verlag, s. 57-76; "Kurdistan: Économie de guerre, économie dans la guerre", F. Jean et J.-C. Ruffin (dir.), *Économies des guerres civiles* içinde, Paris, Hachette-Pluriel, 1996, s. 104-146.

yazılarını büyük bir heyecanla okuduğumuz, araştırmacı Michel Seurat'nın akibeti konusunda her türlü bilgiden uzak tutmak istiyorlardı. Ancak Seurat'nın esarete öldüğü haberi Fransız makamlarınca resmen doğrulanınca, korkularımızın maalesef gerçekleştiğini öğrenebildik.

Yaşamımızı bu denli belirleyen şiddet olgusu neden sosyal bilimlerin bir konusu haline gelemiyor, sorunsallaştırılmıyor, akademik çalışmalarda genellikle bir dipnot olarak geçiyordu? Bu önsözde, her şeyden önce bu soruya cevap verebilmenin pek de kolay olmadığını belirtmek isterim. Bu zorluğun nedenlerinden biri, belki de, toplumların geçmiş yarılımlarını deşmekten ve tahlil etmektense, mazilerinde bırakmayı tercih etmeleri, bazen de Lübnan İç Savaşı'ndan sonra olduğu gibi, edebiyatı “şiddetin hikâyesi”ni anlatmakla yükümlenmeleri olsa gerek. İkinci neden ise, bir ihtimal, şecereleri itibarıyla pozitivizmin çocukları olan sosyal bilimlerin, genellikle toplumsal kaidelere ve tarihsel eğilimlere ağırlık vermeleri, “kural dışı” davranışları (ve sosyalizasyonları) “anomi” kavramıyla açıklamaya yönelik olmaları. En sevdiğim sosyologlardan biri olan Peter Berger “temel sosyolojik sorun suç değil, kanun, boşanma değil, evlilik, ırk temelli ayrımcılık değil, ırk temelinde katmanlaşma, ihtilal değil iktidar”⁴ derken, kısmen de olsa, sosyal bilimlerin korkarak yaklaştıkları bu “tehlikeli” konuların “kural dışılığına” atıfta bulunmaktadır. Şiddet, tabiatı gereği, bu konuların başında yer alıyor.

Oysa ki, en azından bazı hallerde radikal bir “yapı-kırıcı” olarak şiddet olgusu, sosyal bilimlerin en hōristik konularından biri olarak değerlendirilebilir, kendisinin berisinde ve ötesindeki iktidar ve hākimiyet ilişkilerini aydınlatabilir. Hōristik bir konu, doğal olarak, sosyal bilimlerin bir *muammasını* oluşturur; böyle bir konunun anlam ya da anlamlarını sadece kendisinden yola çıkarak kavrayabilmemiz ve açıklayabilmemiz mümkün değildir. “Olgunun berisi ve ötesi” ise, her şeyden önce, bu çalışmada kısmen az yer tutan, ama diğerk bazı çalışma-

4 Peter L. Berger, *Invitation to Sociology. A Humanistic Perspective*. New York, Londres, Toronto, Anchor Books, 1994, s. 130.

larımda daha ayrıntılı olarak ele aldığım hem tek tek ülkelerde, hem de bölgesel düzeyde ve “dünya-sistemi” düzeyindeki hâkimiyet ilişkileri ile ilgilidir⁵. Şiddetin tarihi ve sosyolojisi, zorun ve şiddetin bazı anlarda son derece rasyonel bir şekilde, ille de devlet anlamına gelmeyen iktidar ilişkilerinin kurulması, dayatılması, yeniden üretilmesi veya reddedilmesinin bir aracı olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Ama okuyucunun elinde kitap, bu yaklaşımın da her zamanı ve her mekânı içeren bir izah kapasitesine haiz olamadığını, iktidar ve hâkimiyet ilişkilerinin ve direnişlerin sübjektivitelerde yarattıkları algılanmalar, kırılmalar, bekleyişler ve nihilizme varabilecek gerilimler yoluyla şiddet üretici bir nitelik kazandıklarını, bu nedenle de, araştırmanın sübjektivite rejimleri üzerine yoğunlaşması gerektiğini önermektedir. Jean-Paul Sartre’ın 1939’da mükemmel bir şekilde dile getirdiği⁶ ve Max Pagès ve ekibinin son zamanlarda yeniden vurguladığı gibi,⁷ şiddete bu tür bir yaklaşım, sosyo-psikolojinin de, kendisinin “berisinde ve ötesinde”ki olgular temelinde, yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Burada değinmek istediğim ikinci husus ise terminoloji ile ilgili. Okuyucu, kitapta “terörizm” gibi “stratejik akıl” mahreçli kavramların özellikle kullanılmadığını fark edecektir. Kitabın girişinde bu kavramların neden analitik olarak yoksul oldukları açıklanmaktadır. Burada eklemek istediğim nokta, sosyal bilimlerde kavramların kendiliğinden bir bilimselliğe ve meşruiyete sahip olan terimler olmadığıdır. Sosyal bilimler kendi kavramlarını kendileri üretirler. Bu kavramların nasıl, hangi tür

5 Bkz. *100 mots pour dire la violence dans le monde musulman*, Paris, Maisonneuve-Larose, 2005; *From Political Struggle to Self-Sacrifice: Violence in the Middle East*, Princeton, Marcus Wiener, 2004; *Stabilité et dynamiques internes dans la Méditerranée musulmane: les cas turc, égyptien et algérien*, Turin, Ed. Fondazione Giovanni Agnelli, 1996; “Pouvoirs et violence dans l’Irak de Saddam Hussein” H. Dawod ve H. Bozarslan (ed.), *La société irakienne. Communautés, Pouvoirs et violence* içinde, Paris, Karthala, 2003, s. 31-46; “Etat, communautés et marges dissidentes en Irak”, *Critique internationale*, sayı 34, 2007, s. 17-27.

6 Jean-Paul Sartre, *Esquisse pour une théorie des émotions*, Paris, Livre de poche, 2000.

7 Max Pagès (ed.), *La violence politique*, Paris, Erès, 2003.

ampirik verilerden ve teorik konumlardan yola çıkarak üretildiklerini göstermeleri, onların refleksif bir yapı arz etmelerinin en önemli koşuludur. Bu kitapta ağırlık verilen temel kavramlar, zor, şiddet, radikalizm ve ihtilaf kavramlarıdır. Okuyucu bunların nereden geldiğini ve neden tercih edildiğini ilerideki sayfalarda görecektir. Burada *zor* [*coercion*] kavramının bir iktidar ya da elinde güç bulunan bir merci tarafından kullanılan şiddete tekabül ettiğini, İngilizce'deki *violence* anlamında kullanılan *şiddet* kavramının sosyal ve sivil şiddeti tanımladığını, *radikalizm* kavramının bir aşırılık kategorisi olarak değil de *radikalleşme* süreçlerinin vardığı bir konum olarak algılandığını ve Avrupa dillerindeki "*conflict*"e eş düşen *ihtilaf* teriminin ise toplumsal, siyasi, etnik bölünmeleri, ihtilafları ve mücadeleleri tanımladığını belirtmekle yetineyim.

Önsözde değinmek istediğim üçüncü nokta ise kitabın planıyla ilgili. Daha önce de söylediğim gibi, bu kitabı yazmakta ki amacım, daha çok, kendi nesilsel dönemimde gözlemlediğim şiddet olgusunu anlayabilmektir. Ne var ki, böylesine kesif ve çok-avatarlı bir olgunun anlaşılması, tarihsel bir arka planı zorunlu kılmaktaydı. Daha önceki dönemlerin hesaba katılmadığı ve günümüzle sınırlı kalan bir okuma, şiddet olgusundaki devamlılıklarının ya da kırılmalarının algılanmasına imkân vermeyecekti. Fakat, doğal olarak, konunun bu şekilde "genişlemesi", araştırmacının her tarihsel dönemle ilgili aynı ölçüde yoğun bir yatırım yapması ya da yapabilmesi anlamına gelmemekteydi.

Kaldı ki, dönemler arasında, kitabın planını da açıklayan önemli farklılıklar bulunmaktaydı. Örneğin, oldukça geniş bir zaman dilimini kapsayan ilk bölüm, kitapta nispeten küçük bir yer tutmakta. Bunu nedeni, tabii ki, bu dönemde zor olgusunun gözlenmemesi değil. Birinci Dünya Savaşı, Ermeni soykırımı ve birer zor mekanizmaları olarak kurulan ya da yeniden yapılanan devletler, İsrail devletinin kurulması ve Filistin meselesinin doğuşu gibi kırılma noktalarıyla belirlenmiş bu dönemde, zorun iktidar ilişkilerini belirleyici ve sistemik bir nitelik kazanan bir praksis haline geldiğini görmekteyiz. Ama kı-

sa bir zaman dilimine yayılan Mısır, Irak ve Suriye ayaklanmaları ya da hükümet darbeleri ve uzun bir tarihsel döneme yayılan ama dar bir mekânla sınırlı Kürt ve Filistin isyanları dışında toplum mahreçli şiddet olgusunun bu dönemde nispeten sınırlı olması, bu bölümü kitabın toplam hacminin üçte biriyle sınırlamayı kararlaştırmama neden oldu. 1979 yılının Ortadoğu tarihindeki önemi, 1980'li yılların üçlü savaşı ve İslamcı hareketle birlikte Ortadoğu direnişlerinin hem ideolojik hem de aksiyolojik planda önemli kırılma ve yeniden yapılanmalara tanık olması, ikinci bölümün nispeten uzun tutulmasını zorunlu kılmaktaydı. Devlet zoru ve “dünya-sistemi”nin uyguladığı zorun en yoğun noktaya vardığı ve aksiyolojik olarak öncülü olmayan sosyal ve sivil bir şiddetle atbaşı gittiği 2000'li yıllar ise, kitabın nispeten uzun olan son bölümünde tahlil edilmektedirler. Bu yıllar, neredeyse artık İslam âleminin tümünü içerecek şekilde genişleyen “Ortadoğu”nun, en bariz ifadesi radikal İslamcılık olan krizine denk düşmekte.

Belirtmek istediğim son konu ise, kitabın gözlem ve araştırma düzeyleri ile ilgili. Konunun “çok-aktörlü” ve “çok-mekânlı” olması, bazı bölümlerde ilk başta düşündüğüm makro-düzyey okuyuşun ötesine gitmemi, bazı hallerde de, Pierre Bourdieu'nün “biyografya illüzyonu” dediği fetişizme düşmemeye çalışarak aktörlerin kişisel yaşam hikâyelerini şiddete geçişin anahtarlarını sunan safhalar olarak kullanmamı gerektirdi. Bu nedenle, kitap makro bir yaklaşımla, mezzo (özellikle Filistin örneği) ve mikro (özellikle El-Kaide tahlili) düzeyler arasında bir denge sağlamaya çalıştı.

2003 Irak Savaşı'ndan önce, filozof Pierre Hassner, “dünyanın kompleksitesinin uzun vadede intikam alacağını” yazmaktaydı. Arkamızda bırakmaya hazırlandığımız 2000'li yıllar Hassner'i acı bir şekilde doğruladı. İçinde bulunduğumuz belirsizlik ve Mağrip'ten Pakistan'a ve Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada gözlemlenen şiddet olgusuyla belirlenmiş dönem bu “intikamın” bir sonucu. “Kompleksitenin intikamının” 2010'lu yıllarda ne biçim alabileceğini ise şimdiden tahmin edebilmemiz mümkün değil.

GİRİŞ

11 Eylül 2001, İkinci İntifada, çatışma bölgelerinde, özellikle de Irak, Afganistan ve Pakistan'da yüzlerce intihar saldırısı, Beyrut'ta kanlı sahneler... Şiddeti Ortadoğu'nun alın yazısıymış gibi gösteren onca olay, onca görüntü...

Hiç de yeni olmayan bu hadise geçen yüzyılı baştan başa katedip bu yüzyılın da ilk yıllarına kadar uzanıyor: 1906 ile 1908 arasında Tahran ve İstanbul'daki rejim değişiklikleri bir siyasal eylem biçimi olarak şiddete başvurulmasını kalıcı biçimde meşrulaştırıyorlar. 20. yüzyıl başındaki Osmanlı çöküşü, geniş imparatorluk sathındaki toplumlar "üzerinde uygulanan cebir" fonu önünde cereyan ediyor. 1920'li yıllarda kurulan manda rejimleri bir dizi isyan dalgasıyla karşı karşıya kalıyor ve ancak gide rek artan zor kullanımıyla hayatta kalabiliyorlar. Sonra, Filistin'in 1948'de paylaşılması Arap dünyasında kitlesel bir protesto dönemini başlatıyor ve bu süreç on yıldan kısa bir zaman içinde askerî darbelere ve devirdiklerinden çok daha zora dayalı "devrimci rejimlere" yol açıyor. 1979'daki dördü kopuş, yani İran Devrimi, Mekke'deki İslamcı ayaklanma, Camp David anlaşmaları ve Afganistan'ın işgali devrimci sol angajmanı sarsan ve cihat kavramını tamamen askerî bir açıdan yeniden yorumlayan İslamcı bir başkaldırıya neden oluyor. 1990'lı yıllar Mısır ve Cezayir'de cihat

yanlısı silahlı mücadelelere olduğu kadar, Müslüman toplumların uç bölgelerinden (marjlarından) çıkan ulusötesi bir başkaldırının giderek boyut kazanmasına tanıklık ediyor; bu hareket en sonunda El-Kaide tarafından şekillendirilmiş bir alanda birleşiyor.

Ortadoğu'da şiddet hakkında çalışmak, mayınlı araziye girmeyi kabullenmek anlamına gelir. Konferanslardan kolokyumlara, büyük âlimlerin titiz uzman raporlarına vurdukları bilimsel teminat damgalarına varıncaya kadar, şiddete getirilen kültürelci ve uygarlık odaklı açıklamaların güvenlikle ilgili çevrelerin de sınırlarını aşan bir meşruiyet kazandıklarını görmemeye olanak var mı?¹ Burada ne bu tartışmalara ne de bu söylemlerin içinde inşa edildikleri bağlamın tahliline gireceğim; zaten bu söylemler günümüzün İslamcı söylemleriyle kusursuz bir rezonans içindedir.² “Kültür” –doğal olarak şeyleştirilemeyecek bir kategori– şiddeti açıklamaya, ancak kendisi de karmaşık ve dinamik bir yorum sisteminin bir unsuru olarak ele alınırsa katkıda bulunabilir. Bir örnek verecek olursak; Ortadoğu'da şiddetle özdeşleşmiş “devrim”, “tek parti”, “organik toplum”, “hakikat” veya “temiz/saf cemaat” gibi sloganlar 19. ve 20. yüzyıllara tarihlendirilebilecek tamamen evrensel bir kültürün sonuçlarıdır.

Cihat, şehit veya dava gibi eski kültürel ve dinsel referanslar, ya da *zaim* (şef), *mülk* (bir mülkiyet olarak algılanan iktidar) veya *devlet* (hem devlet, hem de talih kuşu anlamında) gibi siyasal imgelem referanslarının Müslüman dünyaya özgü oldukları bellidir; ama bunlar kendilerine ileriden ve dışarıdan bakan yorum çerçevelerinden hareketle yorumlanmaktadır: *a posteriori* bakıldıklarında, şiddeti kendiliklerinden tetikleyen kavramlar olarak değil, şiddetin meşrulaştırıcı “güç kaynakları” olarak görülmektedirler.³ On dört yüzyıldan uzun bir zaman dilimi

1 Karş. Karim H. Karim, *Islamic Peril. Media and Global Violence*, Black Rose, Montréal, 2001, s. 74, François Burgat, *L'Islamisme à l'heure d'Al-Qaida. Réislamisation, modernisation, radicalisations*, La Découverte, Paris, 2005, s. 63.

2 Karş. Aziz al-Azmeh, *Islams and Modernities*, Londra, Verso, 1993. Daha sonra göreceğimiz gibi, Bin Ladin de “medeniyetler çatışması” teorisine başvurmakta hiç duraksamamıştır.

3 Michael Gilson, “Problems in the analysis of violence”, Jean Hannoyer (ed.), *Guerres civiles. Économies de la violence, dimensions de la civilité* içinde,

içinde şekillenmiş öğretici gelişimlerinin ve tecrübelerin mirası olan teolojik veya eskatolojik referanslar durmadan daha önce görülmemiş bağlamlarda yeniden etkinleştirilmekte,⁴ bunlara geçmişte asla düşünülemezken öznellikler yüklenmektedir. Bu referansların bu şekilde eğilip bükülmeleri bizi, Maxime Rodinson'un elli yıl kadar önce verdiği önemli derse kulak vermeye çağırıyor: "Felsefi düzeyde bir tavır almamakla birlikte, sosyologun en azından bir anlamda 'varoluşçu' olması gerektiğini kararlılıkla savunuyorum. Toplumların ve toplulukların özü, kalıcı bir varlıkları, donmuş kalmış 'değişmezlere' bağlılıkları, iyi ya da kötü 'misyon'ları veya 'Tanrı vergisi eğilimleri' yoktur. Onları durmaksızın değiştiren bir varoluş içindedirler ve bilinçleriyle faaliyetlerini hiçbir zaman aynı kalmayan, iç veya dış değişimlere bağımlı olan durumları belirler."⁵ François Burgat da aynı şeyi kendince söyler: "*Homo orientalis*'in davranışlarına yön veren kanunlar kutsal kitaplardan çok siyasal sosyoloji ders kitaplarında yer alırlar."⁶

Ben de bu çalışmada, araştırmacıların dışındaki çevrelerin ürettikleri kategorilere, en başta da "terörizm" kategorisine mesafeli durmayı seçtim. Gerçekten de bu kavram analitik ve yorumbilimsel açıdan fazla bir değere sahip değildir; süreç içinde getirilen çokbiçimli ve değişken tanımlar onu iyice işlevsizleştirmeye yaramıştır.⁷ Özellikle 11 Eylül sonrası bağlamında işlevsel bir kategori olarak şekillendirilen "aşırılık" ya da namuslu okuyucunun istemeye istemeye de olsa artık alıştığı "stratejik tehdit" veya "dördüncü kuşak savaş" gibi bir sürü terim için de aynı şey geçerlidir. Önce hâkim kavramlar olan bu kelimeler nihayetinde "kavramlar aracılığıyla hâkimiyet

Paris, Karthala, 1999, s. 105-122 ve *Lords of Marches. Violence and Narrative in an Arab Society*, I.B. Tauris, Londra, 1996.

4 Jean-Paul Charney, *Principes de stratégie arabe*, L'Herne, Paris, 2003. Karş., Jean Flory, *Guerre sainte, djihad, croisade. Violence et religion dans le christianisme et l'islam*, Seuil, Paris, 2002.

5 Maxime Rodinson, *Marxisme et monde musulman*, Seuil, Paris, 1972, s. 285.

6 François Burgat, *L'Islamisme en face*, La Découverte, Paris, 1996, s. 19.

7 Karş. Bruce Hoffman, *Inside Terrorism*, Columbia University Press, New York, 1998, s. 13-44.

kurma”nın⁸ araçları haline gelmişler, bu dönüşüm de tahlil çabasının yoksullaşması çerçevesinde gerçekleşmiştir. “İslamcılık” terimine gelince, onu burada yerine koyacak başka şey olmadığı için kullanıyorum. 1970-2000 arasında kalan yıllar boyunca birçok hareketin kendini “İslamcı” ilan etmesi, araştırmacıların da bu terimi kullanmasına olanak tanıyor. Bununla birlikte geçmişin “Marksizm”i gibi o da bir “şey” olarak değil, kendilerini İslamcı olarak tanımlayan akımların içlerinde doğdukları, dönüştükleri, radikalleştikleri veya pragmatik stratejilere yöneldikleri ve çok sayıda intisap ve ittifak içinde ilk yola çıkış noktalarından uzaklaştıkları karmaşık süreçlerin bir sonucu olarak algılanıyor.

Elinizdeki kitabın yazarı, şiddetin tüm serüvenlerini ve “Ortadoğu”nun bütününe kapsamanın imkânsız olduğunun bilincindedir; bu muğlak ve hâlâ belirlenmemiş “Ortadoğu” kavramı, çatışma temsilleri nedeniyle artık Afganistan, Pakistan, hatta doğuda Endonezya ve batıda Mağrip’i de içine alacak ölçüde genişlemiştir. Kitapta, Ortadoğulu toplumların diğer birçok toplumla paylaştıkları yapısal veya sistemsel şiddet türleri, bunların önem ve ciddiyeti asla inkâr edilmemekle birlikte, bilinçli olarak bir kenara bırakılmıştır: hapishane ve kışlada şiddet, ailede ve okulda şiddet, kadınlar veya hâkimiyet ilişkileri bağlamında özü itibariyle onlarla aynı konumda olanlar üzerinde uygulanan şiddet.⁹ Diğer yandan, kitapta her şeyi kapsamak değil, daha çok süreklilik dinamiklerinin dökümünü çıkarmak amaçlanmıştır: otoriter sistemlerin kalıcılığı, devletlerin olduğu kadar muhalefet hareketlerinin de militarizasyonuna hatırı sayılır katkılar yapan itaati üretme biçimi olarak zor, toplumsal ve ulusal kurtuluş peşindeki devrimci imgelemler, azınlıkların muhalefetleri, uç bölgelerin (marjların) başkaldırısı. Yapılandırıcı eksenleri gün ışığına çıkarma konusunda ki bu kaygı, yeni eylem biçimlerinin ortaya çıktığı, kimi za-

8 Fanny Colonna, *Savants paysans. Éléments d’histoire sociale sur l’Algérie rurale*, Office des Publications Universitaires, Cezayir, 1987, s. 62.

9 Karş. Elizabeth A. Stanko (ed.), *The Meanings of Violence*, Routledge, Londra, 2003.

man çok eskilere dayanan çatışmaların yeni siyasal söylemlere göre yeniden tanımlandıkları kopuş anlarının ve yerlerinin gözden kaçırılmasına da neden olmamalıdır. Bir örnek vermek gerekirse, Kuzey Afrika'nın sömürge olmaktan kurtulmasını (1956-1962) ve 1979 öncesinde Afganistan'da yaşanan gerilimleri bir kenara bırakıyorsam, bunun nedeni bu bölgelere damgasını vuran bağımsızlık savaşlarının veya muhalefet hareketlerinin derinlemesine bir tahlili hak etmemesi değil, kendilerine özgü bir tarihselliğin derin izlerini taşımalarıdır. Ama "radikalleştirici rolleri" kendi sınırlarının çok ötesine taşan 1980-2000'li yılların Afgan veya Cezayir cihatları için aynı şey geçerli değildir; bu nedenle de söz konusu hareketler kitapta ayrıntılarıyla tahlil edilmektedir.

Burada benimsenen kronolojik ilerleyiş, her dönemi kendisine hâkim olan zorunluluklardan, iz bırakan öznelliklerden, bu öznelliklerin içinde evrilip dönüştüğü zaman-mekânlardan hareketle yorumlama yönündeki yorumbilimsel kaygının dayattığı bir sonuçtur; eski manalar, bazen kendilerini şiddet yoluyla kabul ettiren yeni manalara yerlerini bırakmaktadırlar. Pierre Bourdieu'nün, "ötekilerin zamanı" nı¹⁰ belirleme gücü olarak tanımladığı zaman da, mevcut hâkimiyet sistemlerine karşı çıkışların ve yeni siyasal, ekonomik ve toplumsal ilişkiler kuruluşunun hem amacı hem sürecidir. Bu sıfatla, ancak araştırmacının birçok zamansal ölçek arasında,¹¹ bir şiddet eyleminin ce-reyan ettiği "an"la uzun süre arasında durmadan gidip gelmesiyle kavranabilir. Etkileyici bir çoğullaşma içinde basit bir bölgeden dünyanın tümüne doğru genişleyen mekân için de aynı şey geçerlidir; bu süreç de kâh yerel bir figürden, kâh kurucu bir olaydan veya bir kurtuluş beklentisinden veya evrensel umutlardan beslenerek işlemektedir.

Eserin ilk bölümü İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyılın başındaki devrimci tutkulara, sonra 1920'li yıllarda özellikle Irak, Suriye ve Filistin'de manda rejimlerinin kurulma-

10 Pierre Bourdieu, *Méditations pascaliennes*, Seuil, Paris, 2003, s. 328.

11 Ölçekler sorunu hakkında *karş.*, Jacques Revel (ed.), *feux d'échelles, La micro-analyse à l'expérience*, EHESS, Gallimard, Seuil, Paris, 1996.

sına ayrılmıştır. Bu rejimler Arap dünyasının paylaşılmasına tepkinin ve dışarıdan dayatılmış sınırlar tarafından belirlenmiş yeni birer toplum olarak kendinin bilincine varmanın sonucunda “Büyük İsyanlar” a yol açmıştır. Filistin’in 1948’de bölünmesiyle başlayan ikinci bölüm, 1950-1970 arasındaki devrimci muhalefeti ve kalıcılıklarının kaynaklarını kimi zaman soğuk savaşta bulan otoriter rejimlerin kurulmasıyla ilgilenmektedir. Son olarak da üçüncü bölüm, “Seyyid Kutb momenti”nden hareket etmektedir. 1966’da idam edilen bu Mısırlı düşünürün mirası, 1979’da başlayıp 1980’li yılların savaşları, 1990’lı yılların Cezayir İç Savaşı ve 11 Eylül 2001 saldırıları ile devam edip günümüze kadar gelen İslamcı muhalefet döngüsü içinde gerçek anlamını bulmuştur. Bu dönem, aynı zamanda devletlerin giderek artan zor kullanımına tanık olmuştur; yeni silahlı muhalefetlerin ortaya çıkışının da geniş ölçüde sorumlusu bu zordur.

Bu kronolojik ilerleyiş sadece bölgesel ölçekte birbirini izleyen siyasal şekillenişlerin değil, bu şekillenişlere damgalarını vuran aktörlerin de anlaşılmasını sağlamaktadır. Şiddetin hemen hiç kesilmeyen sürekliliği, onun aynı dinamiklerin sonucu olduğu veya aynı kategoriler tarafından gündeme taşındığı anlamına asla gelmez. 1910’lu yılların Türk komitacıları, 1920’li yılların Suriyeli eşrafi ve kabadayıları, 1950-1970’lerin “Hür Subaylar”ı, Filistinli *fedailer*i ve militanları, 1990’ların “Afganlar”ı aynı sosyolojik profilleri göstermezler, aynı sosyalleşme biçimlerini yaşamazlar ve aynı kurtuluş beklentilerine göre hareket etmezler. Ortadoğu’ya ait “tarihsel dönemler”den, manda rejimlerinden, “ilerici devrimler”den veya İslamcı muhalefet hareketlerinden söz etmek kolay olsa bile, bir sosyolojik yerçekimsizlik hali içinde durmadan büyüyen bir şiddet üreten bir tarihsel döngü ile karşı karşıya değiliz. Son olarak da, kronolojik bölümlenme, farklı dönemlerin içinden geçen bir yorum çabasını dışlamamakla birlikte, Ortadoğu ile Avrupa başta olmak üzere dünyanın geri kalan bölgeleri arasında bir karşılaştırma yapma olanağı veren tek yöntemdir. Bir örnek verecek olursak, 1950-1970 yıllarının sol ra-

dikalizmi kadar evrensel bir hadise sadece Ortadoğu çerçevesinden hareketle anlaşılabilir.

Zaten farklı dönemlerin içinden geçen yorumlama yöntemi de eserde iki nedenden ötürü mevcuttur. Birincisi, çok fazla zor ve şiddet üretmiş olan Kürt ve Filistin çatışmaları veya bazı özgün tarihsel güzergâhlar (Türkiye, Pers/İran) uzun vadeyi dik-kate alan ayrı bölümlerde tahlil edilmiştir. İkincisi, birçok bölüm verili bir tarihsel dönem içinde, hâkimiyet, zor ve şiddet tarzlarının bölgenin bütünü içindeki evrimine ayrılmıştır.

Latince kökü çokanlamlı bir kümeye (bükülme, sarmal, sarılma, delme) gönderme yapan bir terim olan şiddetin [*violence*] bir tanımını yapmayı istemek hayalî bir çaba olur.¹² Bununla birlikte sosyal bilimlerin bunu bir “şey” değil, bir “kavram”¹³ olarak ve bir ilişkinin ötesinde, bir hâkimiyet veya muhalefet uygulaması, hem bir toplumsal örgütlenme hem de düzen bozma tarzı olarak,¹⁴ bir anlam inşa ve hâkim temsillerin yadsınması olarak anlaşılan karşı-anlam inşa aracı olarak kullandığını belirtelim. Jean Leca, şiddetin “ne bağımlı (“neden olunmuş”) bir değişken ne de bağımsız (“neden olan”) bir değişken”, ne bir “işlev”, bir kültür olarak anlaşılabilirliğini, ne de bir edimci (“ilk başlayan”) tarafından tetiklenmiş zincirleme bir gidiş olarak görülebileceğini söylemektedir; ona göre, şiddet, çok sayıda etki sisteminin bir unsurudur; bu sistemler içinde, somut örneklerle ve gündemdeki sorunlara göre, şiddet pekâlâ “şiddetler” halinde ayrışabilir.¹⁵

İman Faragh, Mısır hakkında kaleme aldığı dikkat çekici

12 Fethi Benslama, “Commentaire: Violence et discernement”, Max Pages, vd., *La Violence politique* içinde, Éres, Paris, 2003, s. 178.

13 Peter Haidu, *The Subject of Violence. The Song of Roland and the Birth of the State*, University of Indiana Press, Bloomington, 1993, s. 3.

14 Daniel Pecaut, “De la banalité de la violence à la terreur: le cas colombien”, *Cultures et Conflits*, sayı 24/25, 1997, s. 166.

15 Jean Leca, “La “rationalité” de la violence politique”, Baudouin Dupret (ed.), *Le Phénomène de la violence politique: perspectives comparatistes et paradigme égyptien*, CEDEJ, Kahire, 1994, s. 30.

bir makalede, şiddetin iktidarın “meşruiyetini ortadan kaldıracı etkisi”yle, olayların baş aktörleri için “çözümlemeci” işlevini üstlendiğini, onlara “kendi iktidarsızlıklarının görüntüsünü geri gönderdiği”ni belirtmektedir.¹⁶ Burada da bizim asıl ilgimizi çeken bu “toplumsal alanı çözümleme” rolü olacaktır: Sivil muhalefet hareketlerinin ortaya çıktıkları ve anlam kazandıkları toplumsal marjların; ne basit bir sürekliliğe ne de basit bir kopuşa indirgenebilen kuşaklar arası ilişkilerin; “Marksizm-Leninizm” veya “İslamcılık” gibi ilk zamanlar “anlaşılmaz” kaldıktan sonra sonunda hegemonik hale gelen yeni siyasal söylemlerin çözümlemecisi. Aktörleri, içinde hareket ettikleri ve eylem tarzları geliştirdikleri süreçlerin aleyhine nesnelleştiren tipolojilere başvurulmasını yasaklayan da bu işlevdir zaten. Bizi, saldırganlık, kalıtsal davranış¹⁷ ya da atavizm türünden her türlü açıklamaya karşı çıkmaya çağırın da budur. Şiddeti, içinde gün ışığına çıktığı politik sistemlerle, onların açılma ve kapanma süreçleriyle, entegrasyon ve dışlama kapasiteleriyle, muhalefet hareketlerini¹⁸ kabullenme ve meşrulaştırma becerileriyle, ya da onları bilinçli veya zorunlu olarak suçlu gösterme tercihleriyle ilişkilendirmeden şiddete açıklık getirmeye çalışmak beyhude bir çaba olur.¹⁹

Bu kitapta bir devlet ya da oluşmuş bir yapı tarafından uygulanan ve keyfi davranışlardan katliam biçimine²⁰ kadar uzanan şiddeti tanımlamak için kullanılan “zor” [coercition] teri-

16 İman Faragh, “La violence comme analyseur, le consensus national en question”, a.g.e. içinde, s. 195, 201. Bu tema hakkında karşı., Paul RICŒUR, *La Mémoire l'histoire, l'oubli*, Seuil, Paris, 2000.

17 Karş., Paul Ricoeur, *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, 2000.

18 Donatella della Porta, *Social Movements, Political Violence and the State. A comparative Analysis of Italy and Germany*, Cambridge University Press Cambridge; Charles Tilly, *The Politics of Collective Violence*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

19 Bu varsayım hakkında karşı., Fritz Sack, Heinz Steinert, *Protest und Reaktion*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1984, Sophie Body-Gendrot, *Ville et violence. L'irruption de nouveaux acteurs*, PUF, Paris, 1993; Michel Wieviorka, *La Violence*, Hachette, Paris, 2003.

20 David El Kenz'in hatırlattığı gibi, sivillere yönelik katliamlar “çağdaş ulus-devletler”in kurulmasıyla da yakından ilişkilidir. David El Kenz, *Le Massacre, objet d'histoire*, Gallimard, Paris, 2005, s. 12.

mi,* iktidarın ele geçirilmesinin, “inandırıcı kılınması”nın²¹ ve yeniden üretiminin sağlanmasının başlıca araçlarından birini temsil eder.²² Gerçi bir iktidarın veya oluşmuş bir yapının elinin altındaki tek araç bu değildir ve sürekli olarak da kullanılmaz. Yine de, demokratik toplumlarda bile iktidar, “devletin orduları, polis güçleri, milisleri, güvenlik görevlileri ve diğer zor uzmanları”²³ bir kenara bırakılarak anlaşılabilir. Toplumdan kaynaklanan siyasal veya sivil şiddet için de aynı şey geçerlidir; bu şiddet, “atalarımızın içgüdülerine bir geri dönüşü” temsil etmez; daha çok, “el altındaki eylem biçimi yelpazesindeki daralma”ya getirilen cevap veya “stratejik bir tercih”²⁴ ya da öznel olarak tek mevcut seçenek ya da bir kriz veya hâkimiyet durumuyla başa çıkılmasını sağlayacak tek çare olarak algılanan bir seçenek oluşturur.

Dolayısıyla şiddete anlam yüklemek, onu *sadece* araçsallığından veya ortaya çıkışının maddi koşullarından hareketle yorumlamaya karşı direnmek manasına gelir.²⁵ Gerçekten de şiddet, içine yerleştiği, oradan hareketle kendine anlam yüklediği,²⁶ “aslında hiçbir zaman ortaya çıkmayan bazı sonuçların beklentisini” beslediği öznellik rejimi dikkate alınmadan kavranamaz.²⁷

Bu bağlamda, 1955’te bir yandan “Cezayir terörizminin kan-

(*) *Coercition*, *coercitif* terimleri Türkçede yerine göre “zor, zor kullanımı, zecri, zorlayıcı, baskıcı” terimleriyle karşılanmıştır – ç.n.

21 Niklas Luhmann, *Die Politik der Gessellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt/Main, 2002, s. 55.

22 Abdellah Hammoudi, *Master and Disciple. The Cultural Foundations of Moroccan Authoritarianism*, Chicago University Press, Chicago, 1997, s. 84.

23 Charles Tilly, *The Politics of Collective Violence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 64.

24 Karş. George Elwert, Stephan Feuchtwang, Dieter Neubert (ed.), *Dynamics of Violence. Processes of Escalation and De-Escalation in Violent Conflicts*, Dunker, Berlin, 1999, s. 9.

25 Bir tartışma için karş., Karen Ballentine, Jake Sherman (ed.), *The Political Economy of Armed Conflicts. Beyond Greed and Grievance*, Lynne Rienner, Boulder 2003.

26 Karş. Pamela J. Stewart, Andrew Strathern, *Violence. Theory and Ethnography*, Continuum, Londra, 2002.

27 Albert O. Hirschman, *Les Passions et les intérêts*, PUF, Paris, 1987, s. 117.

lı hatası”nı kararlı bir biçimde eleştirirken, diğer yandan bunun “her zaman ve her yerde [...] yalnızlıktan, ne bir yardım umudu ne de bir istikbal kaldığı düşüncesinden, penceresiz duvarların fazlasıyla kalın oldukları ve sadece soluk alıp biraz ilerleyebilmek için bile bu duvarları havaya uçurmak gerektiği inancından”²⁸ doğduğunu yazan Albert Camus’nün bu tahliline duyarsız kalmaya olanak var mı? Aynı şekilde Michel de Certeau da, (kimi zaman katıksız zor, kimi zaman da onun içselleştirilmesi tarafından dayatılan) hâkim temsillerin belirli bir anda tüm çıplakları içinde, yani saçma ve inanılmaz olarak gözükebileceklerini, o zaman da şiddet aracılığıyla ve şiddet içinde reddedilebileceklerini belirtiyordu: Bu şiddet, diye yazıyordu, “önce propagandanın bize söz ettiği akılsız vahşetten başka bir şeydir. Kendilerini ‘sorumsuz’ diye nitelemeden önce, ellerinden her türlü sorumluluk özenle alınmış sosyal kategorilerden çıkar ve bir ülkenin ya da bir topluluğun derinlerindeki hareketleri ve yenilenmeleri bertaraf eden sisteme karşı çıkar, onu gözler önüne serer, parçalar. İnsanlar arasında anlamlı bir dil kurmaya yönelir.”²⁹ Elinizdeki bu kitapta, “temsillere ve duyumlara ilişkin bir yaşanmışlık”tan³⁰ ve “sosyal bir ilişki” olarak “ıstırap”tan³¹ hareketle kurulmuş “özellik rejimleri” üzerinde bunca durulmasının nedeni budur. Bu “rejimler” içinde gün yüzüne çıktıkları gerçekliğin ayrılmaz bir parçasıdır.

Bu eserde beni simgesel şiddet kavramı üzerinde durmaya ve onu yeniden tanımlamaya iten kaygı da budur. Pierre Bourdieu bu kavramı, hâkimiyet mekanizmalarının içselleştirilmesi olarak anlamakta, bu şekilde sahiplenilen söz konusu mekanizmaların artık birer hâkimiyet aracı olarak algılanmadıklarını söylemektedir.³² Philippe Braud ikinci bir anlam önermektedir:

28 Albert Camus, *Réflexions sur le terrorisme*, Nicolas Philippe, Paris, 2002, s. 136.

29 Michel De Certeau, *La Culture au pluriel*, Seuil, Paris, 1993, s. 26.

30 Arnaud Plagnol, *Espaces de représentation. Théorie élémentaire et psychopathologie*, CNRS, Paris, 2004, s. 11.

31 Talal Asad, *Formations of the Secular. Christianity, Islam, Modernity*, Stanford University Press, Stanford, 2003, s. 89.

32 Karş. Pierre Bourdieu ve Loïc J. D. Wacquant, *Réponses*, Seuil, Paris, 1992, s.

“Özne tarafından, her türlü zorlayıcılık ilişkisi dışında maruz kalınan ve algılanan ıstıraplı bir tecrübe.”³³ Bu iki yorumu da bir kenara atmamakla birlikte, ben burada simgesel şiddet kavramını, fiziksel şiddetin öncesinde yer alan, ona eşlik eden ve sonradan onu meşrulaştıran dil düzeyinde düşmanlık inşasını tarif etmek için kullanıyorum. Bu şekilde anlaşıldığında, simgesel şiddet verili bir toplumun “baskı altına alınması” ve dilin “ırzına geçilmesi” ile bir bütün oluşturmaktadır.³⁴

116-146.

- 33 Philippe Braud, “Violence symbolique, violence physique. Éléments de probléma-tisation”, Jean Hannoyer (ed.), *Guerres civiles*, s. 34.
- 34 Karş. Viktor Klemperer, *LTI. La Langue du Troisième Reich*, Albin Michel, Paris, 1996; G. Steiner, *Langage et silence*, Seuil, Paris, 1969. Karş. ayr. Ulrich BECK’in kullandığı “meta-silah” kavramı, *Die feindlose Demokratie. Ausgewählte Aufsätze* içinde, Stuttgart, Philipp Reklam, 1995, s. 168.